

Eettisyyden ja vastuullisuuden ilmeneminen vaateteollisuudessa

Eleonoora Eronen

Tekijä(t) Eleonoora Eronen	
Koulutusohjelma Johdon assistenttityön ja kielten koulutusohjelma	
Raportin/Opinnäytetyön nimi Eettisyyden ja vastuullisuuden ilmeneminen vaateteollisuudessa	Sivu- ja liitesivumäärä 28 + 6
<p>Ilmastonmuutos lisää köyhyyttä ja konflikteja sekä maastamuuton painetta. Ilmastokriisin ratkaiseminen on mittakaavaltaan täysin poikkeuksellinen haaste ihmiskunnan historiassa. Päästöjä pitää vähentää nopeasti kaikilla talouden sektoreilla. Yksi epäeettisimmistä ja luonnonvaroja tuhoavista aloista on vaateteollisuus. Vaateteollisuus on tutkimuksien mukaan maailman toiseksi saastuttavin ala. Teollisuus käyttää paljon luonnonvaroja, energiaa ja haitallisia kemikaaleja. Se toimii epäeettisesti käyttämällä lapsityövoimaa ja polkemalla ihmisoikeuksia.</p> <p>Opinnäytetyön tavoitteena oli tutkia, kuinka eettisyys ja vastuullisuus ilmenevät vaateteollisuuden toimintatavoissa. Tutkimus tehtiin kvalitatiivista tutkimusmenetelmää käyttäen haastatteleamalla kuuden eri vaatemerkin edustajaa Suomessa. Tutkimus tehtiin joulukuussa 2017. Tutkimuksessa selvitettiin, millä tavoin yritykset soveltavat kestävän kehityksen käytäntöjä omassa tuotannossaan ja materiaalivalinnoissaan. Tutkimuksessa selvitettiin myös yritysten tulevaisuuden suunnitelmia.</p> <p>Työn teoriaosassa käsitellään kestävästä kehityksestä ja vastuullisen liiketoiminnan kolmijakoa, johon kuuluu taloudellinen -, ympäristöllinen -, ja sosiaalinen vastuu. Teoria osuuden aiheena on toiminut aiheeseen liittyvä kirjallisuus.</p> <p>Tutkimuksessa kävi ilmi, että vaatemerkit käyttävät resursseja toimiakseen eettisemmin ja vastuullisemmin. Yritykset olivat ottaneet käyttöönsä kierrätettyjä materiaaleja ja pyrkivät materiaalivalinnoillaan toimimaan mahdollisimman ekologisesti. Yritykset valvovat vaate- ja tekstiilitehtaiden työntekijöiden työoloja, mutta valvontaa ei voida pitää luotettavana. Yrityksillä oli kunnianhimoisia eettisyyteen ja vastuullisuuteen liittyviä suunnitelmia sekä lähivuosille että vuosikymmenten päähän.</p> <p>Vaateteollisuutta ei voi pitää eettisenä ja vastuullisena alana. Trendien jatkuva muuttuminen pakottaa yrityksiä tuottamaan nopealla tahdilla mikä kuluttaa ympäristöä. Ihmisoikeuksia ei kunnioiteta ja tuhannet ovatkin saaneet surmansa työtapaaturmien vuoksi. Vaate- ja tekstiilimerkkien jo olemassa olevat toimintatavat ja suunnitelmat kuulostavat erinomaisilta, mutta on hyvä tiedostaa, että suurimman muutoksen tulisi tapahtua maiden laeissa ja korruption estämisessä. Näiden vuoksi muutokset ovat hitaita.</p>	
Asiasanat Eettisyys, vastuullisuus, kestävä kehitys, vaateteollisuus	

Sisällys

1 Johdanto.....	Error!
Bookmark not defined.	
1.1 Työn tausta ja tavoite.....	2
1.2 Työn rakenne.....	2
2 Kestävä kehitys.....	3
2.1 Vastuullinen liiketoiminta.....	4
2.1.1 Taloudellinen vastuu.....	5
2.1.2 Ympäristövastuu.....	6
2.1.3 Sosiaalinen vastuu.....	7
3 Eettisyys ja vastuullisuus vaateteollisuudessa.....	9
3.1 Ihmisoikeudet.....	9
3.2 Tehtaiden romahdukset.....	11
3.3 Lapsityövoima.....	11
3.4 Tekstiilijäteongelma.....	12
3.5 Materiaalit.....	14
4 Tutkimusmenetelmä ja tutkimuksenaiheet.....	16
4.1 Puolistrukturoitu haastattelututkimus.....	16
4.2 Tutkimusjoukko.....	16
4.3 Aineiston analyysi.....	17
5 Tutkimustulokset.....	18
5.1 Vastuullisuuden ja eettisyyden ilmeneminen vaateteollisuudessa.....	18
5.2 Tuotanto.....	19
5.3 Materiaalit.....	21
5.4 Tulevaisuus.....	22
6 Johtopäätökset.....	24
7 Arviointi.....	26
7.1 Tutkimuksen luotettavuus.....	26
7.2 Prosessin onnistuneisuus.....	27
Lähteet.....	28

1 Johdanto

Elämme nykypäivänä maailmassa, jossa puhutaan ilmastonmuutoksesta ja siitä, kuinka toimintatapojen tulisi muuttua, jotta turvaisimme nykyisille ja sukupolville hyvät elämän mahdollisuudet. Yhä useampi yritys on liiketoiminnassaan ottanut huomioon vastuullisuuden ja eettisyyteen liittyvät asiat. Yritykset ovat alkaneet huomata kestävän kehityksen positiiviset pitkäaikaiset vaikutukset.

Vaateteollisuus on maailman toiseksi saastuttavin ala ja yksi kyseenalaistetuimmista aloista. Ympäristökysymykset eivät ole ainoa ongelma, vaan vaateteollisuutta tutkittaessa on otettava huomioon myös muita osa-alueita. Jatkuva trendien muuttuminen ja kuluttaminen aiheuttavat liikatuotannon. Tämä taas nostaa raaka-aineiden ja energian käyttöä. Raaka-aineisiin käytetään paljon kemikaaleja, jotka taas ovat haitallisia ympäristölle ja ihmisille. Ruotsalaisen tekemän tutkimuksen mukaan tekstiiliteollisuudessa käytetään noin 2400 ainetta, josta 350 ainetta pidetään terveydelle tai ympäristölle haitallisena (Kemi 9/15,10). Talouskasvulla ei ole rajaa, mutta luonnonvaroilla ja maapallolla on.

Kestävän kehityksen näkökulmasta meidän tulisi ostaa kestävä ja pitkäaikainen tuote, joka on valmistettu eettisin periaattein. Monia mietityttääkin, kuinka eettisyys ja vastuullisuus ilmenevät vaateteollisuudessa. Brändien on nykypäivänä pohdittava eettisyyttä ja vastuullisuutta, sillä heidän kilpailijansa tekevät samoin. Monet brändit ovat jo edelläkävijöitä, kuten suomalainen HallaxHalla, joka valmistaa tuotteensa kierrätetystä lycrasta, joka on peräisin meristä poimituista muovipulloista ja kalaverkoista. Useat brändit pyrkivät nykypäivänä parantamaan eettisiä periaatteitaan.

Globaali vaateteollisuus on ajautunut tuottamaan tuotteensa maissa, joissa palkkataso on alhainen eikä ihmisoikeuksia ja ympäristöä kunnioiteta työlainsäädännössä tai sen käytännön toimeenpanossa. Alalla käytetään lapsityövoimaa, ja katastrofaaliset työtapaturmat vaatetahtaissa ovat vieneet tuhansien ihmisten hengen. Toimintatapojen tulisi muuttua, mutta esteenä on maiden korruptio ja häilyvät lait.

1.1 Työn tausta ja tavoite

Olen pienestä asti ollut kiinnostunut muodista ja vaatteista, ja tähdännyt kyseiselle alalla. Aloitin muutama vuosi sitten työskentelemään ruotsalaiselle vaatebrändille nimeltä Filippa K, joka pyrkii edistämään kestävästä kehitystä kaikilla toimintatavoillaan raaka-aineiden kasvatuksesta tuotteen kierrätykseen. Mielenkiintoni vaateollisuuden eettisyyttä ja vastuullisuutta kohtaan kasvoi, ja tämän myötä halusin tehdä asiasta tutkimuksen. Yhä enemmän uutisoidaan ilmastonmuutoksesta, ihmisten oikeuksista ja luonnon monimuotoisuuden hupenemisesta.

Opinnäytetyön tavoitteena on kuvata, miten vastuullisuus ja eettisyys ilmenevät vaateollisuudessa. Tutkimuksesta saatavan tiedon avulla kuluttajat saavat tietoa siitä, kuinka eettisyys ja vastuullisuus näyttäytyvät vaateollisuudessa. Opinnäytetyön avulla etsitään vastauksia seuraaviin kysymyksiin: ”Miten toimialan yritykset toteuttavat eettisyyttä ja vastuullisuutta?”, ”Millaisia toimintatapoja yrityksillä on eettisyyden ja vastuullisuuden edistämiseksi vaateollisuudessa?” ja ”Miten eettisyys ja vastuullisuus näkyvät toimialalla?”.

1.2 Työn rakenne

Opinnäytetyö on luonteeltaan tutkimuksellinen. Työ alkaa johdannolla, jonka jälkeen avataan työn taustaa ja tavoitetta. Seuraavaksi esitellään kaksi eri teoriaosuutta, jotka syvennyvät työn aiheeseen luoden pohjan tutkimukselle. Ensimmäisessä teoriaosuudessa määritellään kestävä kehitys, jonka jälkeen käsitellään vastuullista liiketoimintaa ja sen kolmijakoa. Toisessa teoriaosuudessa käsitellään teemoittain uutisoivia artikkeleita, kuinka eettisyys ja vastuullisuus ilmenevät vaateollisuudessa. Teoriaosuuksien jälkeen esitellään tutkimusmenetelmänä käytetty puolistrukturoitu teemahaastattelu ja tutkimuksessa saadut tulokset. Johtopäätökset-osiossa käsitellään saatuja tuloksia. Sitten arvioidaan tutkimuksen luotettavuutta ja prosessin onnistuneisuutta. Viimeisenä esitellään lista käytetyistä lähteistä.

2 Kestävä kehitys

Kestävä kehitys on globaalia eli maailmaanlaajuista ja paikallista yhteiskunnallista muutosta, jonka päämääränä tulee vastata nykyisten sukupolvien tarpeisiin vaarantamatta tulevien sukupolvien mahdollisuutta omien tarpeidensa hyödyntämiseen (Harmaala & Jallinoja 2012,16).

Vuonna 1987 järjestetyssä Yhdistyneiden kansakuntien Brundtlandin komissiossa luotiin raportti ”Yhteinen tulevaisuutemme”, jossa määriteltiin kestävä kehitys. Samalla määriteltiin kestävä kehitys kolme ulottuvuutta, jotka ovat ympäristöllinen, taloudellinen ja sosiaalinen vastuu. Ulottuvuudet ovat toisiinsa kietoutuneita siten, että yhden huomioitta jättäminen vaikuttaa kestävä kehityksen toteutumisen mahdollisuuksiin muiden ulottuvuuksien osalta. (Rohweder 2004, 16)

Kansainvälinen ympäristöjärjestö Global Reporting Initiative julkaisi kesällä 2000 kestävä kehityksen raportointiohjeet yritysten taloudellisille, sosiaalisille ja ympäristösaavutuksille, joka on suunnattu pääosin suurille yrityksille (Global Reporting Initiative 2000).

Ilmastonmuutosta alettiin pitää yhtenä vakavimmista ympäristöongelmista 2000-luvun alussa. Brittiekonomisti Nicholas Sternin laatima raportti vuonna 2006 osoitti, että passiivinen suhtautuminen ilmastonmuutokseen tulee pitkällä aikavälillä paljon kalliimmaksi kuin vahinkojen ehkäisy varhaisessa vaiheessa. Ilmastonmuutosta kuvataan raportissa markkinahäiriöksi, joka aiheutuu siitä, ettei ympäristökustannuksia ole täysmittaisesti sisällytetty tuotteiden ja palveluiden markkinahintoihin (Stern 2006).

Kasvava yleinen vauraus ja muuttuvat yhteiskunnalliset odotukset ovat kasvattaneet ihmisten huolta ympäristöstä. Yhdysvaltain ilmailu- ja avaruushallintovirasto NASA:n mukaan Antarktiksien jäävuorten huiput ovat sulaneet yli 20 % vuodesta 1979, ja sulaminen vain kiihtyy. Tämä on osoittanut, että maapallolla on ekologiset rajansa (Viñas 2017).

Kestävä kehitys edellyttää muutoksia hallintojärjestelmissä, taloudessa, tuotannossa ja kansainvälisessä yhteistyössä. Fellman ja Kasanen painottavat taloudellisen ohjausjärjestelmän olevan yksi kestävä kehityksen tärkeimmistä ohjausmekanismeista, sillä kannattava liiketoiminta luo pohjan ihmisten hyvinvoinnille. Talouskasvu on välttämätöntä taloudellisten, sosiaalisten ja ympäristöongelmien ratkaisemiseksi. (Fellman & Kasanen 1992, 10-11)

Monimuotoisuusverkosto FIBS:in mukaan yritysten käytännön toimenpiteitä yritys vastuun eri osa-alueilla määrittävät muun muassa markkina-alue, toimiala, koko, liiketoiminnan tavoitteet sekä yritysten keskeisten sidosryhmien odotukset. Kunkin yrityksen tulee itse määrittää vastuullisuuskysymyksensä liiketoiminnan, kestävän kehityksen ja sidosryhmien kannalta ja keskittyä kehittämään toimintaansa näillä osa-alueilla. (FIBS, 2015)

2.1 Vastuullinen liiketoiminta

Vastuullinen liiketoiminta on aina ollut yrityksissä läsnä prosessien, liiketoimintaetiikan ja lainsäädännön kautta. Vastuullista liiketoimintaa voidaan pitää kustannustekijän sijaan liiketoiminnan mahdollistajan ja innovaation lähteenä. Muutokset yrityksen toimintaympäristössä mahdollistavat uudenlaisen palvelu- ja tuotekehityksen, uudet liiketoimintamallit ja markkinat. Voidaksemme kehittää nykyisiä toimintatapoja ja innovoida uutta, yrityksissä tarvitaan yhteisiä peruskäsitteitä ja kehittämisen malleja. Monet vastuulliseen liiketoimintaan liittyvät elementit, kuten ympäristömyönteinen tuotesuunnittelu ja vastuullisuus markkinoinnissa, ovat syntyneet järjestöjen, yritysten ja tutkijoiden käytännön kehittämistyössä. (Harmaala & Jallinoja 2012, 13)

Usein pelko kielteisistä seuraamuksista, kuten taloudellisista haitoista, saattaa estää vastuullisen toiminnan. Pelätään, että kilpailukyky kärsii ja kustannukset kasvavat. (Joutsenvirta ym. 2011, 31-32)

Nykypäivänä sijoittajat tunnistavat ympäristön kannalta kestävämpään liiketoimintaan liittyvät riskit, ja juuri nyt raha ohjautuu aktiivisesti vastuullisuuteen. Tämä mahdollistaa entistä nopeamman teknologian kehityksen sekä uusien kestävämpään kehitykseen pohjautuvien liiketoimintamahdollisuuksien esiinnousun. (Helsingin sanomat 17.1.2018)

Ekonomisti ja Harvard Business Schoolin professori Michael Porter muotoili vuonna 1995 hypoteesin, jonka mukaan innovaatioefekti saadaan aikaiseksi ympäristölakeja tiukentamalla. Ympäristölakeja tiukentamalla saadaan nopeasti aikaan uusia, entistä tehokkaampia ja ympäristöystävällisempiä prosesseja ja teknologioita. Mitä aikaisemmassa vaiheessa lainsäädäntöä kiristetään, sitä helpompaa yritysten on kehittää innovaatioitaan ja saavuttaa näin aloillaan markkinajohtajuus (Lehti 2012).

Iso-Britannialainen Business in the Community -järjestö myönsi vuoden 2017 vastuullisuuspalkinnon viestintäyritys We Are Vistalle. Yrityksellä on viisivuotinen kestävän kehityksen suunnitelma, joka pyrkii vähentämään energian käyttöä 20% ja tuottamaan kaatopaikkajätettä 30% vähemmän vuoteen 2019 mennessä. Yritykset tarvitsevat kannustimia, jotta ne muuttavat toimintatapojaan (Murray 2017).

Ruotsalainen vaateyhtiö H&M on joutunut sulkemaan liikkeitään kohun seurauksena Etelä-Afrikassa. Kohu nousi yrityksen mainoskuvasta, jossa tummaihoisen pojan paidassa luki ”Coolest monkey in the jungle. Mainoskuvaa pidettiin rasistisena. Tapaus on hyvä esimerkki siitä, kuinka vastuullista liiketoimintaa tulee harjoittaa, sillä yritykset voivat pahimmassa tapauksessa menettää kasvonsa ja samalla liiketoimintansa. (Helsingin Sanomat 18.1.2018)

Yksi vastuullisen liiketoiminnan vaikuttajista on johtaminen. Eettinen liikkeenjohto pyrkii ohjaamaan yrityksen toimintaa suunnittelusta toteutukseen, seurantaan ja toiminnan korjaamiseen eettisiä periaatteita noudattaen. Eettisiin periaatteisiin kuuluu oikean ja väärän sekä arvomaailman tarkastelu. Eettisellä johtajuudella pyritään vaikuttamaan organisaatiossa toimijoiden käyttäytymiseen odotetulla ja eettisellä tavalla, vaikka eteen tulee erilaisia ja monimutkaisia tilanteita. (Harmaala & Jallinoja 2012, 13-14)

Globaalin yhteiskunnan ajatusmaailman on muututtava, jotta kestävään liiketoimintaan voitaisiin päästä. Ajatusmaailman muutos vaatii arvojen ja sanojen arviointia suhteessa ihmisten ja luonnon reaalityöelöisyyteen ja tulevaisuuteen. Globaali yhteiskunta ja sen eri osat voivat löytää yhteiset vastuulliset arvot, jotka johtavat vastuullisiin sanoihin ja tekoihin, jotka puolestaan johtavat kestävään kehitykseen. (Ketola 2005 ,14)

2.1.1 Taloudellinen vastuu

Taloudellinen vastuu pitää sisällään toiminnan liiketaloudellisesta kestävydestä huolehtimisen, veronmaksun ja korruption vastaisen toiminnan. Veronmaksu valtiolle perustuu siihen, että yritykset käyttävät hyödyksi verovaroin tuotettuja yhteiskunnan rakenteita ja palveluita sekä valtion aluealueilla sijaitsevia luonnonvaroja (Suomen YK-Liitto).

Yritysvastuun peruseriaate on, että yrityksen tulee olla toimintakykyinen erityisesti pitkällä aikavälillä. Yritykset joutuvat tekemään päätöksiä siitä, pyrkivätkö ne maksimaaliseen tulokseen lyhyellä aikavälillä vai investoivatko ne esimerkiksi työntekijöiden hyvinvointia tai ympäristöä parantaviin hankkeisiin, jotka rupeavat tuottamaan voittoa kenties vuosien päästä. Yritykset voivat investointien, ostojen ja erilaisten yhteistenhankkeiden, kuten terveysasemien tai koulujen, avulla vaikuttaa merkittävästi paikallisten alueiden taloudellisiin edellytyksiin ja kilpailukykyyn (Harmaala & Jallinoja 2012, 18).

”Ylikuluttamalla maapallon resursseja saatamme tavoittaa nopeita taloudellisia voittoja juuri nyt. Pitkällä aikavälillä tämä on kuitenkin kestäväntöntä ja vaikuttaa negatiivisesti myös maailmantalouteen”, sanoo WWF Suomen pääsihteeri Liisa Rohweder (WWF 2013).

Harmaalan ja Jallinojan mukaan taloudellisella vastuulla on vaikutuksia työllisyyteen ja taloudelliseen toimeliaisuuteen. Yrityksen tulisi taloudellisen vastuun periaatteen mukaan tuottaa taloudellista hyvinvointia ja toimia vastuullisin keinoin paikallisesti ja globaalisti. Taloudellisen vastuun määräykset pohjautuvat pitkälti lainsäädäntöön, joka vaihtelee maittain. Taloudellisen vastuun toimintatapoihin kuuluvat muun muassa hallintoperiaatteet, sijoitussuunnitelmat, riskienhallinta, luotto-, hinnoittelu- ja ostopolitiikka sekä sisäpiiriohjeistus. Jotta yritysvastuuta voidaan arvioida ja kehittää, tulee yrityksen toimia avoimesti ja läpinäkyvästi (Harmaala & Jallinoja 2012, 19-20).

Taloudellisen vastuun ymmärtäminen on perusta kestävän kehityksen rakentamiselle. Mikäli ymmärtää taloudellisen vastuun tarkoituksen, on mahdollista luoda toimiva ympäristö- ja sosiaalinen vastuu (Foundation for Economic Education 1956).

2.2.2 Ympäristövastuu

Ympäristövastuun tarkoitus on muokata yhteiskunnan rakenteita ympäristövastuullisempaan suuntaan. Yrityksellä on vastuu sen itsensä aiheuttamista ympäristövaikutuksista. Ympäristövastuullisuuteen kuuluu muun muassa ilman, maaperän ja vesien suojeleminen, luonnon monimuotoisuuden turvaaminen, kasvihuonepäästöjen vähentäminen, tehokas ja säästävä luonnonvarojen käyttö, jätteiden määrän vähentäminen ja kemikaalien terveys- ja ympäristöriskien hallinta. Ympäristöä suojelemalla tulisi hallita ja vähentää tuotteen ja sen koko elinkaaren ympäristövaikutuksia. Ympäristövastuun välillinen merkitys yrityksien kesken on kasvanut ulkoistamisen ja verkottumisen myötä. The New York Times määrittelee tavoitteeksi, että ympäristön suojeleminen otettaisiin huomioon jo tuotetta tai tuotantoprosessia suunnitellessa ja kehittäessä ja koko tuotantoketjun toiminnassa eri yhteistyökumppaneiden kanssa yhteistyössä (Gelles 2015).

WWF Suomen entisen pääsihteerin Timo Tannisen mukaan tutkiessa luonnon monimuotoisuuden suojeleminen ja kestävän kehityksen toteutumista viime vuosikymmeninä, voidaan havaita, että monet asiat ovat menneet selkeästi eteenpäin. Esimerkkinä voidaan käyttää ympäristövastuullisuuden korostamista yritystoiminnassa, mikä ilmenee mm. teollisuuden jätevesipäästöjen pienentymisenä. Toisaalta, kun katsotaan ympäristön tilan kehitystä maailmanlaajuisesti, joudutaan valitettavasti toteamaan, että kehitys on ollut kaikkea muuta kuin myönteistä. Maapallon luonto köyhtyy ja ihmiskunnan aiheuttama ympäristöräjähdys kasvaa koko ajan. (Rohweder 2004, 53)

Euroopan komission toiveena on, että vuonna 2030 kaikki EU-alueella käytettävä muovi olisi kierrätettävää tai uudelleenkäytettävää. Tällä hetkellä 30 prosenttia EU-kansalaisten vuosittain synnyttämästä 25 miljoonasta tonnista muovijätettä päätyy kierrätykseen. Loput

haudataan kaatopaikoille tai poltetaan. Osa tästä myös päätyy luontoon: meriin, kaloihin ja muovipartikkeleiden muodossa ihmisiin. (Helsingin Sanomat 17.1.2018)

”Jos emme muuta tapaa, jolla tuotamme ja käytämme muovia, valtamerissä on vuonna 2050 enemmän muovia kuin kaloja” totesi Euroopan komission ensimmäinen varapuheenjohtaja Frans Timmermans (Helsingin Sanomat 17.1.2018).

Amerikkalaistutkimuksen mukaan saastuneista meristä on levinnyt muovia ihmisten käyttämään merisuolaan. Tutkimuksen mukaan pieniä muovinpalasia löydettiin suolasta Yhdysvalloissa, Iso-Britanniassa, Ranskassa, Espanjassa ja Kiinassa. Mikromuovia päätyy suolaan meren muovijätteestä, joista merkittävä osa syntyy tutkijoiden mukaan esimerkiksi muovipulloista. (Glenza 2017)

Käytännössä ympäristövastuu näkyy esimerkiksi tuotantoprosessien kehittämisessä, toimistoympäristöjen kehittämisessä, kiinteistöjen hallinnassa ja tuote- ja palvelukehityksessä. Jotkin yritykset pyrkivät kehittämään tekniikkaa ja ratkaisuja, jotka parantavat toiminnan ekotehokkuutta ja parantavat asiakkaan tuoteprosessin ympäristösuorituskykyä. Yrityksien tulisi myös keskittyä raaka-aineen jäljitettävyyttä sekä logistisen ketjun hallintaan. (Harmaala & Jallinoja 2012, 22)

Fazer Leipomot ja Neste Oil yhdistivät voimansa Munkkitemppu-kampanjassa, jonka tarkoituksena oli tuoda kiertotaloutta lähemmäksi kuluttajan arkea konkreettisen esimerkin avulla. Alma Media uutisoi sivullaan Munkkitempusta, jossa Fazer Leipomoiden vapun munkkien paistosta syntyvästä paistorasvasta jalostettiin Neste MY-nimistä uusiutuvaa dieseliä. Dieselin arvoa vastaava summa lahjoitettiin SOS-lapsikylälle. Nesteen vastuullisuusjohtaja Johan Lunabba kommentoi artikkelissa, kuinka Neste haluaa Munkkitempun avulla havainnollistaa, kuinka jätteitä ja tähteitä voidaan käyttää uudelleen, ja valmistaa uusia tuotteita (Pylvänäinen 2017).

2.2.3 Sosiaalinen vastuu

2010-luvulla yritysvastuu on laajentunut merkittävästi, sillä taloudellisen toiminnan ja ympäristövastuun huomioimisen rinnalle on noussut sosiaalinen vastuu, joka kattaa yrityksen henkilöstön, yhteisön ja kaikkien sidosryhmien huomioimisen. Länsimaissa sosiaalisen vastuullisuuden ajatellaan sisältävän muun muassa henkilöstön hyvinvoinnin edistämisen, osaamisen kehittämisen, työturvallisuuden parantamisen ja työehtosopimuksien noudattamisen. Yhteiskunnan näkökulmasta yritysten tulisi ottaa vastuuta työllistämisen edistäjinä palkkaamalla nuoria, syrjäytyneitä tai maahanmuuttajia. (Harmaala & Jallinoja 2012, 20)

Yritysten vastuullisuus tai vastuuttomuus koostuu henkilöstön päivittäisistä teoista. Johto voi tehdä linjauksia vastuullisuuden suhteen, mutta toteutus on yksilöiden ja yhteisön vastuulla. Tieto on esimerkki suuresta kansainvälisestä yrityksestä, joka aktivoi omassa prosessissaan kaikki 17000 työntekijää yrityksen aiheuttaman ympäristökuormituksen vähentämiseen. Hankkeen lähtökohtana on ajatus, että jokainen voi arkipäivän valinnoillaan edistää vastuullisuutta. Kaikki tietolaiset voivat esimerkiksi välttää turhaa tulostamista, sammuttaa tietokoneensa näytön päivän päättyessä tai hyödyntää virtuaalisia neuvotte- luita matkustamisen sijaan. Yritys toteuttaa vastuuprojektia verkossa sosiaalisten median sovellusten, kuten yrityksen sisäisen blogin kautta. (Talouselämä 2011)

”Välineet eivät kuitenkaan tee autuaaksi. Ennen kaikkea tarvitaan johdon oivallus siitä, että liikeyritys on ihmisten yhteisö” toteaa Prewise-yrityksen asiakkuusjohtaja (Talous- elämä 2011).

Asiakkaiden näkökulmasta yrityksellä on suuri vastuu kuluttajasuojan kehittämisessä ja tuoteturvallisuuden varmistamisessa. Tärkeitä yritys vastuun elementtejä on välillinen huolehtiminen yrityksiä tuontikaupasta, hankinnoista, sopimuksista ja yhteistyökumppaneiden henkilöstöstä. Vastuuta on myös lahjonnan vastainen toiminta. Sosiaalinen vastuu näkyy muun muassa koulutuspolitiikassa, henkilöstöpolitiikassa, sopimuspolitiikassa, vies- tinnässä sekä yritysten johtamis- ja ohjauskeinoissa. (Harmaala & Jallinoja, 21)

Kansainvälisellä tasolla yrityksillä on erilaisia lainsäädännön velvoitteita ja yhteiskunnalli- sia rooli odotuksia eri maissa. Hyvinvointivaltiossa monet sosiaaliset velvollisuudet on sää- dely laissa: esimerkiksi ihmis- ja työoikeudet, työhyvinvointi ja työturvallisuus. Pohjois- maissa yritykset, julkinen valta ja ammattiyhdistysliike neuvottelevat ja sopivat monista työelämän pelisäännöistä ja toteutustavoista. Muualla teollisuusmaissa monet hyvinvointi- valtioon yrityksille määrittelemät velvollisuudet ovat yrityksen sisäisiä päätöksiä. Päätökset voivat liittyä esimerkiksi työolojen kehittämiseen, peruspalkkatason määrittämiseen ja lapsi- ja orjatyön ehkäisemiseen. Vähiten kehittyneissä maissa kyseinen lainsäädäntö on olemassa, mutta puutteellista (Harmaala & Jallinoja 2012, 20).

3 Eettisyys ja vastuullisuus vaateteollisuudessa

Tässä luvussa määrittelen, kuinka eettisyys ja vastuullisuus ilmenevät vaateteollisuudessa. Luku käsittelee uutisartikkeleita, jotka kuvaavat vaateteollisuuden toimintatapoja.

3.1 Ihmisoikeudet

Maahantuojia ja kauppaketjuja edustavan Tekstiili- ja jalkinetoimittajat ry:n tekemän tutkimuksen mukaan suomalaisten käyttämistä vaatteista tehdään kotimaassa enää noin 4%, Euroopassa 16% ja suurin osa, arviolta jopa 80 %, Kaukoidässä. Kaukoidän suurin vaateteiden tuottaja on Kiina ja muita tuontimaita ovat esimerkiksi Intia, Vietnam, Pakistan, Bangladesh ja Indonesia. (Väisänen 2010)

Vaateteollisuusalan merkit valmistavat tuotteensa Kaukoidässä, koska se on yksinkertaisesti halvempaa kuin Euroopassa tuottaminen. Halvan hinnan synkkä puoli ovat työntekijöiden kurjat työolot, ylityöt ja palkkaus. Ylen tekemä tutkimus vuodelta 2003 osoitti Bangladeshin kuukauden minimipalkan olevan 1600 takaa eli noin 16 euroa (Väisänen 2010). Tämän myötä suuret kansainväliset yhtiöt vaativat Bangladeshin hallitusta nostamaan palkkoja, jolloin allekirjoittajina olivat muun muassa merkit Nike ja H&M. Ylen tekemä jatkotutkimus osoitti, että palkkataso tosiaan oli noussut: minimipalkka vuonna 2013 oli noin 35 euroa mutta vuonna 2016 noin 65 euroa. (Koskinen 2016)

Ruotsalaisen voittoa tavoittelemattoman ihmisoikeusjärjestö Swedwatchin tutkijan Shamserin mukaan elinkustannukset lähtivät Bangladeshin pääkaupunkiseudulla huimaan nousuun välittömästi, kun palkankorotukset astuivat voimaan. Tutkijan mukaan palkankorotusten myötä myös työtahti kiristyi entisestään. Shamserin mukaan palkkojen nousemisella ei siis todellisuudessa ollut suurta merkitystä (Swedwatch 2014).

Uudistukset tapahtuvat hitaasti, sillä nopeisiin uudistuksiin tarvittaisiin lakimuutoksia. Minimipalkat määräytyvät maakohtaisesti, sillä niistä päättää maan hallitus. Ylen tutkimuksesta käy ilmi, että esimerkiksi Bangladeshissa monet tehtaanomistajat toimivat kansanedustajina maan parlamentissa. Tehtaiden omistajat pystyvät tällöin jarruttamaan lakiuudistuksia. Tämä on heille helppoa, sillä maa on yksi maailman korruptoituneimmista. (Koskinen, 2016) Suomen ammattiliittojen solidaarisuuskeskuksen SASK:in viestintäpäällikkö Jukka Pääkkösen mukaan pienillä pakotteilla voidaan edesauttaa muutoksia parempaan suuntaan, mutta viime kädessä asiat tulisi ratkaista kunkin maan sisällä poliittisin päätöksin. (Uusimaa 2014)

Espanjalaisen vaateketju Zaran asiakkaat ovat löytäneet Istanbulista ostamistaan vaatteista lappuja, joissa turkkilaiset työntekijät ilmoittivat, ettei heille ole maksettu palkkaa

vaatteen valmistuksesta, kirjoittaa AP News. Lapussa lukee ”Tein tämän tuotteen, jonka aiot ostaa, mutta minulle ei maksettu siitä”. Työntekijät työskentelivät Bravo-vaatevalmistajalle, joka sulki äkillisesti tehtaansa vuonna 2016. Omistaja jätti maksamatta työntekijöille kolmen kuukauden palkat sekä korvaukset työsuhteen päättymisestä. (AP NEWS 2017) Zara ei ole maksanut korvauksia työntekijöille, mutta kehittää parhaillaan Bravon entisille työntekijöille tukirahastoa yhdessä paikallisen työntekijöitä edustavan toimijan sekä Mango- ja Next-vaateketjujen kanssa (Refinery29 2017).

Vaatetehtaissa työskentelevien työoloja ja oikeuksia tarkastetaan säännöllisesti. Kansainväliset muotiyrietykset tekevät tarkastuksia, joilla oloja on tarkoitus valvoa. Yle haastatteli Bangladesilaista Kalpona Akteria, joka oli paiskinut töitä vaatetehtaassa 12-vuotiaasta lähtien elättääkseen perheensä. Hän ei itse usko tehtaiden tarkastuksiin ollenkaan. Akter kuvaa tarkastajien puheita näin: ”Kas, katossa on lamput, merkitään siis muistiin, että valaistus toimii. Ja tuossa on tuuletin, hyvä juttu”. Akterin mielestä tarkastajat ovat sinisilmäisiä tai eivät vain halua nähdä totuutta. Tuulettimien olemassaolo ei kumminkaan kerro, onko lämpötila työntekijöille siedettävä. Akter kuvaa tuulettimien olevan vain hämäys kulluttajille. Hän mainitsee myös ongelmaksi, että tarkastuksista tiedetään aina etukäteen, jolloin tehtaan johto voi valmentaa työntekijöitä vastaamaan johdolle suotuisalla tavalla. Esimerkkinä hän mainitsee Bangladesilaisen vaatetehtaan Rana Plazan, joka romahtessaan tuhosi yli 1 000 ihmishenkeä. Tehtaan omistajat olivat pakottaneet työntekijöitä valehtelemaan työskentelevänsä kymmenen tuntia päivässä, vaikka todellisuudessa he työskentelivät 15-16 tuntia. Rakennuksessa toimineissa tehtaissa oli tehty muun muassa vaatetusalan yritysten johtaman kansainvälisen BISC-vastuujärjestelmän tarkastuksia ennen huhtikuun 2013 romahdusta. Tapauksesta kävi ilmi, ettei tarkastuksista ole hyötyä. BISC kuitenkin kommentoi keskittyneensä enemmän sosiaalisiin kysymyksiin (Tolsa 2015).

Rana Plazan katastrofin jälkeen joukko eurooppalaisia yrityksiä sopi Accord-nimisen sopimuksen, jonka tarkoitus on parantaa palo- ja rakennusturvallisuutta. Kansainvälisen teollisuusalojen ammattiliiton Industriallin pääsihteeri Jyrki Rainan mielestä rakenteelliset korjaukset saavat odottaa, sillä ongelmana on ollut ulkomaisten brändien ja bangladesilaisten tehtaanomistajien asenne. Accordin alla toimivat yritykset ja työntekijät kuvaavat tilannetta vaikeaksi, sillä he tietävät tapauksia, joissa tehtaan omistajat ovat kostaneet jälkepäin Accord-tarkastuksissa ongelmista puhuneille työntekijöille antamalla esimerkiksi potkut (Tolsa 2015).

3.2 Tehtaiden romahdukset

Swedwatch uutisoi kesäkuussa 2017 Bangladeshissa tapahtuneesta höyrykattilaräjähdyksestä Multilabs Ltd-nimisessä tehtaassa, jossa valmistetaan vaatteita ja tekstiilejä. Räjähdyksessä kuoli 13 työntekijää ja 50 työntekijää sai vakavia vammoja. Tehtaalla on monia asiakkaita Euroopassa, muun muassa ruotsalainen Lindex. Accord-yhdistyksen mukaan tarkastajien tulisi tarkistaa säännöllisin väliajoin tehtaiden höyrykattilat, mutta käytännössä tässä on ilmennyt puutteita. Ongelmana on myös, että työntekijöillä ei ole riittävää koulutusta työskennellä kattiloiden kanssa, mikä lisää onnettomuuksien riskiä (Swedwatch 2017).

Rana Plazan onnettomuutta, jossa kahdeksankerroksinen tehdasrakennus Rana Plaza romahti Bangladeshin pääkaupungissa Dhakassa, kuvataan maailman tuhoisimmaksi rakennusonnettomuudeksi. Ylen tutkimuksen mukaan raunioista löydettiin yhteensä 1 127 ihmistä kuolleena (Kataja-Lian 2013). Päivää ennen tehtaan romahdusta tehdas oli evakuoitu, kun seinät olivat lohkeilleet. Tehtaan omistajat olivat kuitenkin käskeneet työntekijät takaisin sisälle jatkamaan töitä. Tehtaan rakenteet eivät kuitenkaan kestäneet generaattoreiden ja muiden teollisuuslaitteiden värinää, jolloin rakennus romahti. Generaattorit oli sijoitettu määräysten vastaisesti ylimpään kerrokseen. (BBC 2013) Omistajat olivat myös laittomasti rakennuttaneet lisäkerroksia tehtaaseen (Toivola 2017).

Halpatyömaissa ei kunnioiteta ihmisoikeuksia eikä ympäristöä riittävästi, mutta länsimaat eivät voi lopettaa tuotantoaan näissä maissa, sillä tuotanto tarjoaa köyhille edes jonkinlaisen toimeentulomahdollisuuden. Lopettamisen sijaan tulisi kannustaa tehtaiden omistajia ja maiden lainsäädäntöä tekemään muutoksia. (Ketola 2005, 41)

3.3 Lapsityövoima

Unicefin mukaan lapsityövoima tarkoittaa lapsella teetettyä työtä, joka haittaa hänen opintojaan tai vahingoittaa hänen terveyttään tai kehitystään. Mailla on erilaiset määräykset siitä, minkä ikäisenä lapsi saa tehdä raskasta tai kevyttä työtä. YK:n lapsen oikeuksien mukaan lapseksi määritellään jokainen alle 18-vuotias. Vaateteollisuus on yksi suurimpia lapsityövoimaa käyttävistä aloista (Unicef). Kansainvälisen työjärjestön (The International Labour Organisation) uusimman tutkimuksen mukaan maailmassa on 218 miljoonaa lapsityöntekijää, joista 152 miljoonaa on lapsityövoiman uhreja (International Labour Organisation 2018).

Lontoossa toimivan ihmisoikeusasiantuntijaryhmän Overseas Development Institutun mukaan Bangladeshin pääkaupungin Dhakan slummeissa elävistä lapsista yli kolmasosa te-

kee yli 60 tuntia viikossa töitä vaateteollisuudelle. Tutkimusryhmä haastatteli lasten työsäkäynnistä 2 700 kotitaloutta Dhakanin slummissa. Tutkimukset osoittivat, että yli 20 prosenttia lastenvaatetyöntekijöistä oli 12-vuotiaita tai nuorempia. Heistä kaksi kolmasosaa oli tyttöjä. Useimmilla lapsilla ei ollut virallista sopimusta työnteosta, he tienasivat alle minimipalkan ja kärsivät terveysongelmista. Bangladeshin lain mukaan alaikäraja työnteolle on 14 ikävuotta. 12-vuotiaana saa kuitenkin jo tehdä ”kevyttä työtä”, eli jopa 42 tuntia viikossa. Asiantuntijaryhmän mukaan työlakeja on mahdotonta valvoa, sillä arviolta 90 prosenttia lapsityöntekijöistä työskentelee esimerkiksi kodeissa, pienissä työpajoissa ja kaduilla (Quattri & Watkins 2016).

Ihmisoikeusjärjestö Human Right Watchin julkaisema raportti Kambodzhassa työoloista osoittaa, että vaateliikkeiden tavarantoimittajat Kambodzhassa hyödyntävät lapsityövoimaa ja kiertävät työntekijöitä suojaavaa lainsäädäntöä. Raportista käy ilmi, että eräs toimittajatehdas Kambodzhassa, jossa muun muassa vaateyritys H&M tuottaa vaatteitaan, on käyttänyt lapsityövoimaa. Tehtaalle oli otettu töihin alle 15-vuotiaita ja heidät oli laitettu tekemään töitä aikuisten tahtiin. Ikäraja tehdastyöhön on Kambodzhassa 15 vuotta. Raportti mainitsee, että Kambodzhalla on melko vahva työlainsäädäntö, joka suojelee työntekijöitä, mutta monet tehtaat rikkovat sääntöjä jatkuvasti (Human Rights Watch 2015).

Kauppalehden tekemä tutkimus Intian pääkaupungissa Delhissä osoittaa, kuinka lapsia ostetaan ammattimaisesti etenkin vaateteollisuudessa, sillä valvonta on alalla heikkoa ja lasten osto ammattimaisesti järjestettyä. Lapsista maksetaan 15 eurosta 200 euroon, riippuen lapsen kunnosta, iästä ja asuinpaikasta. Tutkimuksen mukaan Intiassa vuonna 1986 perustettu lastensuojelulaki kieltää lasten työnteon, mutta lain tulkinta on häilyvää ja tuomiot harvinaisia. Poliisit suojelevat usein tehtaiden omistajia rahaa vastaan (Heikkilä 2015).

3.4 Tekstiilijäteongelma

Vaateteollisuus on maailman toiseksi suurin saastuttaja. Se tuottaa ongelmajätettä, kuluttaa paljon vettä ja sen tuotannossa käytetään myrkyllisiä torjunta- ja väriaineita. Teollisuuden liittyvät maanviljely, sadonkorjuu, prosessointi, tuotanto ja kuljetus tuhoavat luonnonvaroja. (Sweeny 2015)

Vuoden 2016 alusta astui Suomessa voimaan orgaanisen jätteen kaatopaikkakielto. Käytökelpoiset vaatteet tulisi sekajätteen sijaan viedä hyväntekeväisyysjärjestölle tai vaateliikkeeseen, jonka pidemmän tähtäimen tavoitteena on tuottaa vaatejätteestä uutta raaka-ainetta uusille vaatteille. Sekajätteeseen heitettyt tekstiilit poltetaan energiaksi, mutta se ei ole ekologis in vaihtoehto (Maaranen 2016).

Helsingin Sanomat uutisoi lokakuussa 2017 Tanskan TV2:n tutkivien journalistien paljastuksesta, josta kävi ilmi, kuinka vaateyritys H&M tuhoaa uusia ja käyttökelpoisia vaatteita. Tutkijoiden mukaan yritys on kuljettanut vuodesta 2013 lähes vuosittain 12 000 kiloa vaatetta lämpölaitokseen Roskildeen poltettavaksi. Tutkinnan johtajan Morten Spiegelhauerin mukaan jos määrä muutettaisiin farkuiksi, puhuttaisiin 30 000 parista. H&M on journalistien mukaan aikaisemmin maininnut kierrättävänsä kaikki myymättömät vaatteet. H&M kommentoi asiaa toteamalla, että se polttamaa kaikki vahingoittuneet ja terveydelle haitalliset vaatteet. Yrityksen mukaan poltetuissa vaatteissa olisi ollut viemäriverettä ja muita haitallisia kemikaaleja. Tanskan toimittajat olivat kuitenkin ottaneet poltettavaksi vietyjä vaatteita ja vieneet ne laboratorioon tutkittavaksi. Tutkimuksessa ilmeni, ettei vaatteissa ollut mitään vikaa (Väliaho & Kempas 2017).

Aalto Yliopistossa toimivan muodin tutkimukseen erikoistuneen professorin Kirsi Niinimäen mukaan yritykset ympäri maailmaa polttavat käyttökelpoisia vaatteita, mutta vaikevat asiasta. Trendit vaihtuvat nopeasti ja ylijäämävaatteet tuhotaan (Väliaho & Kempas 2017). Voiko trendien vaihtumista eli pikamuotia pitää ollenkaan vastuullisena? Treehugger Median mielestä ei. Media kuvaa *greenwashingia* eli viherpesuilmiotä, jossa brändit mainostavat itseänsä vastuullisena, mutta todellisuudessa eivät sitä ole. H&M lanseerasi kestävämmän muodin Conscious- malliston muiden mallistojen lisäksi, sillä suurena brändinä se on koko maailman silmätikkuna vaateteollisuudessa. Kyseisen malliston luomisen yhteydessä H&M ei kuitenkaan muuttanut muiden mallistojen tuotantotapoja, vaan jatkoi pikamuodin tuotantoa. Tätä voidaan siis pitää viherpesuna. (Martinko 2014).

Nykyään brändien tulee olla mahdollisimman läpinäkyviä toimintatavoissaan, sillä näin niitä voidaan pitää luotettavina. Kuluttajat haluavat varmistaa, ettei heidän rahoillaan poljeta ihmisoikeuksia tai tuhota ympäristöä (M&M 2016). Fashion Revolution -lehti uutisoi vuosi sitten, että kolme neljäsosaa Syyrian puuvillapelloista on jihadistijärjestö Isisin hallitsemalla alueella. Kuluttajat haluavat varmistaa, etteivät he tue ostoksillaan Isistä tai orjatyötä (Fashion Revolution 2016).

Moni vaatealan brändi miettii jo, kuinka heidän tuotteitaan voitaisiin uusiokäyttää. Tästä esimerkkinä toimii ruotsalainen Filippa K, joka on perustanut Tukholmaan second hand -liikkeen, jossa myydään brändin käytettyjä ja kunnostettuja tuotteita. Yrityksen liikkeisiin saa viedä ainoastaan brändin käytettyjä vaatteita, jotka kunnostetaan ja myydään uudelleen second hand -liikkeessä. Suomen Filippa K -liikkeessä vaatteet, joita ei lähetetä Tukholmaan, annetaan hyväntekeväisyysjärjestö Fidalle (Filippa K Second Hand). Suomessa on perustettu kirpputorien lisäksi second hand -liikkeitä, kuten Porvoossa sijaitseva Niin Mua, ja Helsingissä sijaitsevat Eila Nor ja Frida Marina. Niin Mua -liikkeeseen saa viedä vanhoja vaatteita, jotka kunnostetaan ja myydään uudelleen (Niin Mua).

Saksalainen vaatteita, kenkiä ja asusteita myyvä nettikauppa Zalando, joka toimii 14 Euroopan maassa, on tehnyt kokonaisen kierrätysmalliston yhteistyössä muotimerkki Viktor & Rolfin kanssa. Mallisto luotiin Zalandon ylijäämävaatteista, eli palautetuista tuotteista, joita ei voinut syystä tai toisesta enää myydä (Koski 2018).

3.5 Materiaalit

Vaatteiden materiaalit saadaan eläin- ja kasvilajeista. Eläimien ja kasvien tuotantoon käytetään paljon vettä, maapinta-alaa, luonnonvaroja, torjunta-aineita, kemikaaleja ja energiaa. Tämä aiheuttaa muun muassa eroosiota, monimuotoisuuden vähenemistä, vesivarojen hupenemista ja likaantumista, kuivuutta ja luonnonvarojen tuhoutumista. Eläimet ja ympäristö kärsivät melkein aina tuotannossa käytettävistä menettelytavoista. Monet materiaalit voidaan tuottaa luomuna, jolloin tuotantotapa ei vahingoita sen tuottajaa tai ympäristöä. (Nurmi 2017)

Angora-kanista saadaan angoravillaa, jota käytetään vaateteollisuuden tuotannossa. Karva revitään elävästä kanista, mikä tuottaa kovia kipuja eläimelle. Vuonna 2013 nousi kohu, kun eläinoikeusjärjestö PETA julkaisi videon kiinalaisesta angoravillan tuotannosta. Videolla kanit on sidottu penkkiin ja villa revitään tupoittain niiden nahasta (PETA 2013). Kohun seurauksena monet suuret yritykset muun muassa ruotsalaiset H&M ja Gina Tricot päättivät luopua toistaiseksi angoran käytöstä. Angoraa voidaan valmistaa myös eettisesti, jolloin karva kammataan kanista vahingoittamatta sitä. (MTV3 2013)

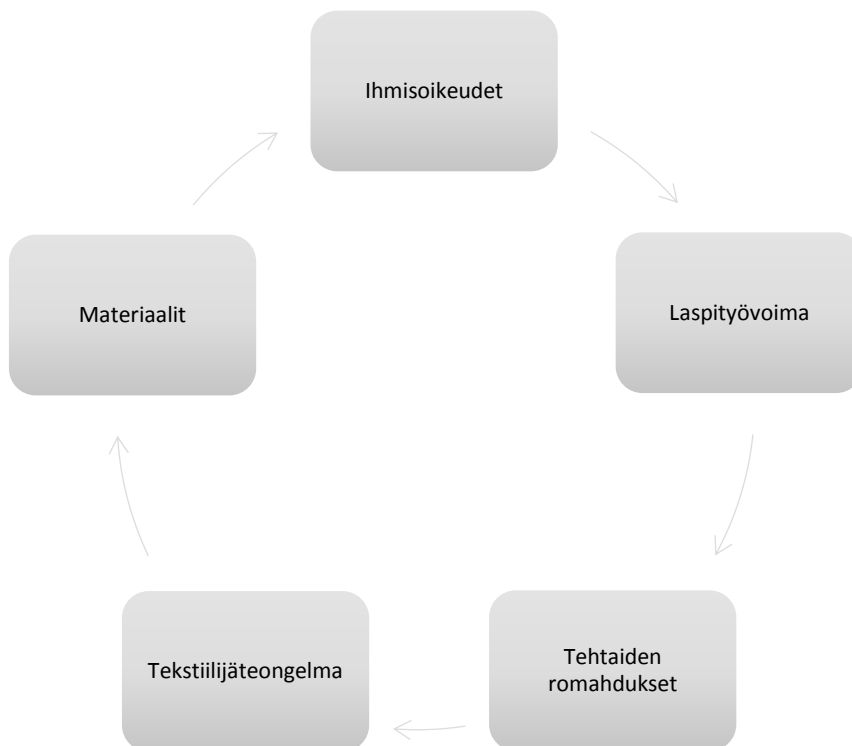
Villan tuotannossa lampaille tehdään joillakin tiloilla mulesing-toimenpide, jossa peräaukon ympäriltä leikataan pois ihoa. Tämä tehdään, jotta loiseläimet eivät munisi eläimen peräaukon ympärille. Toimenpide on eläimelle kivulias ja nykyään kielletty monissa maissa. Villan tuotannossa käytetään paljon kemikaaleja häätämään loiseläimiä lampaista, jolloin kemikaaleja päätyy luontoon. (Logan & Davis 2017)

Vuonna 2008 Ruotsissa useat vaatekaupat alkoivat boikotoida australialaisia merinovillasta valmistettuja tuotteita, sillä tuotannossa oli käytetty mulesing-toimintoa. Australian villateollisuus ilmoitti tällöin pyrkivänsä luopumaan mulesing-toimenpiteestä kolmen vuoden sisällä. (MTV3 2008) Vuonna 2017 ABC-kanava uutisoi, kuinka vaateteollisuusalan johtajat Italiassa ovat alkaneet etsiä villantuottajatiloja muualta maailmasta, sillä Australia ei ole luopunut mulesing-toimenpiteestä. Uutisessa haastatellun italialaisen kauppiaan Claudio Lacchion mielestä toimenpidettä voitaisiin pitää hyväksyttävänä, mikäli eläin ei kärsisi toimenpiteestä, sillä se kuitenkin pitää loiseläimet poissa lampaasta (Locke 2017).

Maailman tunnetuin tekstiilikuitu on kuitenkin puuvilla. Se on suhteellisen kestävä, ei sähköisty ja sitä on helppo värjätä. Puuvillan tärkeimmät tuottajamaat ovat Kiina, Intia, Pakistan, Yhdysvallat, Uzbekistan, Turkki, Australia ja Egypti (Virtuaali ammattikorkeakoulu). Aalto Yliopiston muotoilun tutkimuksen professori Kirsi Niinimäen mukaan puuvilla loppuu, sillä meillä ei ole enää maapinta-alaa käytettäväksi sen kasvavaan kysyntään ja viljelyalueiden vesivarat hupenevat. (Puukka 2017). Yhden T-paidan tai farkkuparin tuotantoon kuuluu noin 25 litraa vettä (Sweeny 2015).

Niinimäki johtaa parhaillaan hanketta, jossa pohditaan, kuinka materiaaleista saataisiin uutta raaka-ainetta. Yhdeksän Euroopan maata on mukana EU-tasoisessa Trash 2 Cash projektissa. Projektin päämääränä on edistää tekstiilien kiertotaloutta. Projekti keskittyy eniten puuvillan ja polyesterin kierrättämiseen. (Puukka 2017)

Kuvio kuvaa mitkä tekijät vaikuttavat eettisyyden ja vastuullisuuden ilmentymisessä vaate-teollisuudessa.

Kuvio 1. Vaateteollisuuden vastuullisuuden ja eettisyyden vaikuttavat tekijät

4 Tutkimusmenetelmä ja tutkimuksen aiheet

Työn tutkimusmenetelmäksi valikoitui puolistrukturoitu teemahaastattelu.

4.1 Puolistrukturoitu haastattelututkimus

Puolistrukturoitu haastattelu sopii tilanteisiin, joissa halutaan saada tietoa nimenomaan tietyistä ennalta ajatelluista asioista. Menetelmä etenee niin, että kaikille haastateltaville esitetään samat kysymykset, eikä niihin ole valmiiksi annettuja vastausvaihtoehtoja. Kysymysten järjestys voi vaihdella haastateltavasta toiseen. Kysymykset voi järjestää myös teemoihin, jolloin haastattelua kutsutaan teemahaastatteluksi. Teemojen alla on usein tällöin useita alakysymyksiä. Teemahaastattelussa kysymysten järjestys voi vaihdella sen mukaan, kuinka haastateltava vastaa, eikä kaikkien vastaajien tarvitse välttämättä vastata kaikkiin kysymyksiin. Puolistrukturoidussa- ja teemahaastattelussa pystyy tarvittaessa esittämään haastateltavalle lisä- ja täsmentäviä kysymyksiä. (Haaga-Helia 2018)

Opinnäytetyöni teemahaastattelun teemat olivat: eettisyyden ja vastuullisuuden ilmeneminen, tuotanto, materiaalit ja tulevaisuus. Teemat valikoituivat aiheeseen liittyvien uutisovien artikkeleiden pohjalta. Käytin työssäni teemahaastattelua, sillä koin sen avulla saavani parhaiten tietoa. Haastattelut toteutettiin joului- ja tammikuussa 2017-2018. Tapasin jokaisen haastateltavan kasvokkain, mikä lisäsi luotettavuutta. Tällöin pystyin myös varmistamaan, että jokainen haastateltava vastaa kysymyksiin. Lähetin kaikille haastateltavista kysymykset etukäteen, jolloin heillä oli enemmän aikaa miettiä vastauksia. Minulla oli myös mahdollisuus kysyä haastattelun aikana tarkentavia- ja lisäkysymyksiä, jolloin ei päässyt syntymään epäselviä vastauksia.

Haastattelu kysymykset:

1. Miten vastuullisuus ja eettisyys ilmenevät vaatemerkin toimintatavoissa?
2. Missä tuotteet valmistetaan ja kuka valmistaa?
3. Pyrkikö brändi materiaali valinnoillaan edistämään kiertotaloutta?
4. Onko brändillä tulevaisuuden suunnitelmia pyrkiä toimimaan eettisemmin ja vastuullisemmin?

4.2 Tutkimusjoukko

Tutkimuksessa haastateltiin kuuden eri vaatetusalan yrityksen edustajaa. Valitsin haastateltavaksi kolme suurta merkkiä Lindexin, Espritin ja Vero Modan, sillä yritykset eivät markkinoi itseänsä eettiseksi tai vastuulliseksi. Vaatemerkit ovat osa eri vaateketjuja. Valitsin myös kolme pienempää merkkiä Arelan, Halla&Hallen ja R-Collectionin, sillä yritykset

vuorostaan markkinoivat eettisyyttään ja vastuullisuuttaan. Kaikki haastattelut nauhoitettiin.

Haastateltavina olivat seuraavat brändien edustajat:

1. Arela, Viivi Arela, markkinointi- ja viestintäpäällikkö
2. Vero Moda, nimeä ei mainita, myymäläpäällikkö
3. Halla&Halla, Salla Valkonen, perustajajäsen
4. Esprit, Laura Hautaniemi, mainospäällikkö, ja Jenni Nylund, myymälävastaava
5. R-Collection, Nuppu Morkkila, myyjä, ja Mari Mylläri, myymälävastaava
6. Lindex, nimeä ei mainita, henkilöstövastaava

4.3 Aineiston analyysi

Nauhoitin jokaisen haastattelun, jonka jälkeen litteroin haastattelut. Litteroinnilla tarkoitetaan puhutun tekstin saattamista kirjoitettuun muotoon. (Eskola & Suoranta 2011) Tämän jälkeen käytin työssäni sisällönanalyysiä, jota voidaan pitää paitsi yksittäisenä metodina myös väljänä teoreettisena kehyksenä, joka voidaan liittää erilaisiin analyysikonaisuuksiin. Useimmat eri nimillä kulkevat laadullisen tutkimuksen analyysimenetelmät perustuvat periaatteessa tavalla tai toisella sisällönanalyysiin, jos sisällönanalyysillä tarkoitetaan kirjoitetun, kuultujen tai nähtyjen sisältöjen analyysiä väljänä teoreettisena kehyksenä (Tuomi & Sarajärvi, 93).

Kuuntelin nauhoitukset läpi useita kertoja, jolloin pystyin löytämään vastaukset haluttuihin kysymyksiin. Numeroin teemat jolloin pystyin luokittelemaan haastateltavien vastaukset. Näin pystyin erottelemaan vastauksien eroavaisuudet (Haaga-Helia 2018).

5 Tutkimustulokset

Tässä luvussa esitellään tutkimuksen tulokset teemoittain.

5.1 Vastuullisuuden ja eettisyyden ilmeneminen vaateteollisuudessa

Arela pyrkii pitkällä tähtäimellä ajattelemaan eettisyys- ja vastuullisuuskysymyksiä. Brändi käyttää ainoastaan hyvälaatuisia luonnonmateriaaleja ja valitsee ne niin, että ne on mahdollista tuottaa mahdollisimman ekologisesti ja eettisesti. Suunnittelija miettii jo suunnitteluvaiheessa, mikä materiaali sopii mihinkin malliin, sillä se edistää kestävyttä. Materiaalista ei jää hukkapaloja, vaan ainoastaan langanpätkä ja kaikki langat käytetään loppuun. Prototyypit ja mallikappaleet eivät ikinä mene hävikkiin, sillä yritys kierrättää raaka-aineen uudelleen.

Arelan mielestä on yksi tärkeimmistä asioista, että vaatteiden tulee olla käytettävä, kestävä ja toimiva: ”Mikäli meillä on lupa tuottaa uusi vaate maailmaan, on sen kestävä aikaa ja käyttöä.” Mallistokokonaisuudet pyrkii yritys miettimään niin, etteivät ne ole aikaan sidottuja vaan sopivat jokaiseen vuodenaikaan.

Yrityksellä on vain kaksi kertaa vuodessa alennusmyynti, sillä he pyrkivät siihen, ettei vaatteiden arvo vähenisi. He pyrkivät myös siihen, että asiakas ostaisi vaatteiden tarpeeseen, eikä halvan hinnan takia, sillä usein tällöin vaate jää käyttämättä tai sitä ei arvosteta eikä huolleta. Yrityksen kivijalkaliike tarjoaa huoltopalvelua tuotteilleen ja kokee sen olevan tärkeä osa toimintaa.

Yrityksen kivijalkaliike vastaanottaa brändin omia käytettyjä vaatteita, jotka he huoltavat ja myyvät eteenpäin käytettynä. Yritys on järjestänyt koulutuksia ja keskustelutapahtumia vaatteiden huoltamisesta. Huoltamisesta jääneitä hukkapaloja käytetään pääsääntöisesti unimaskien tekemiseen.

Vero Moda vaatemerkki kuuluu Bestseller nimiselle vaateketjulle. Vero Modan eettisyys ja vastuullisuus näkyvät yrityksen toimintatavoissa monella tapaa. Yritys pyrkii käyttämään laadukkaita, kestäviä ja ekologisia materiaaleja. Tuotteet pyritään tuottamaan mahdollisimman lähellä ja pääosin tuotanto tapahtuukin Turkissa. Myymälän puolella eettisyys ja vastuullisuus näkyvät erilaisten kampanjoiden merkeissä. Vero Moda on päässyt mukaan entisen lumilautailijan Pekka Hyysalon ”*Fight back*” -kampanjaan, joka tukee päävamman saaneita ihmisiä. Yritys lahjoittaa osan myydyistä tuotteista saaduista varoista kampanjalle.

Halla&Halla pyrkii toimimaan eettisesti parhaansa mukaan sen kaikilla osa-alueilla. Yritykselle tärkeää on ekologia, eli kaiken elävän hyvinvointi. He pyrkivät jatkuvasti siihen, ettei toiminta vahingoita mitään elävää elämää. Eettiset arvot näkyvät tuotantoprosessissa alusta loppuun. Tuotteet on suunniteltu kestävänsä rankkaakin kulutusta, eli ne ovat kestävänsä kehityksen mukaisia. Brändi haluaa myös taata kaikille kanssa yhteistyössä toimiville hyvät työskentelyolosuhteet. He tiedostavat, että vastuullisuus on hyvin laaja kokonaisuus ja pyrkivät jatkuvasti löytämään entistä enemmän uusia keinoja sen toteuttamiseksi omilla resursseillaan.

Espritillä on ”eettisyys ja vastuullisuus dna:ssa” eli kaikki toimintatavat on muodostettu näiden arvojen pohjalta. Brändi mainitsee arvon olevan juurtunut eli sitä ei käytetä markkinakeinona, joten harva edes tietää näiden olevan sen arvoissaan. Eettisyys ja vastuullisuus ovat läsnä läpi yrityksen tuotantoketjun lopputuotteeseen asti. Yritys pyrkii myymälöissään kertomaan kuluttajalle ostohetkellä tarkat pesuohjeet, jotta tuote olisi mahdollisimman pitkäikäinen.

R-Collection pyrkii tuottamaan kaikki materiaalit mahdollisimman eettisesti. Yritys ei esimerkiksi hyväksy mulesing toimintaa, jossa lampaan peräaukon ympäriltä leikataan pois ihoa (Logan & Davis 2017). Yrityksen värien käsittely täyttää kansainvälisen tekstiilien testaus- ja sertifiointijärjestelmän Öko-Tex standardi 100 -vaatimukset. Sertifikaatti takaa, ettei tuotteessa ole haitallisia torjunta-aine-, raskasmetalli-, tai formaldehydijäämiä. Taikkeissa käytetty lampaan karva on Animalia-yhdistyksen hyväksymä eli karva on otettu ruokateollisuudesta. Brändi pyrkii jättämään lampaan karvan kokonaan pois tulevaisuudessa. Kankaiden laatu on brändille ensisijaisen tärkeää, minkä takia yritys käyttää oikeiden kankaiden etsimiseen paljon aikaa. Hävikkiä ei juuri synny, sillä kakkoslaatuiset tuotteet myydään Kajaanin tehtaanmyymälässä. Tuotteet eivät saavu yksittäisissä muovipusseissa vain aina pahvilaatikoissa, joita käytetään monia kertoja.

Lindex pitää omien sanojensa mukaan kestävänsä kehitystä erittäin tärkeänä kaikissa prosessin vaiheissa — alkutuotannosta kierrätykseen, aina siihen asti, kun tuotetta ei enää voida käyttää. Brändin tavoitteena on, että se tunnustetaan yhtenä ekologisimmista, avoimimmista ja luotettavimmista muotiyrityksistä markkinoilla. Läpinäkyvyys on osa yrityksen kestävyystyötä. Yritys työskentelee sosiaalisen laadunvalvontamallin BSCI:n kautta tehtaisen työntekijöiden palkkaukseen liittyvien asioiden parissa.

5.2 Tuotanto

Arelan tuotanto tapahtuu Nepalissa sijaitsevassa tehtaassa, jonka kanssa se on työskennellyt muutaman vuoden. Brändin suunnittelija käy tehtaalla vähintään kaksi kertaa vuo-

dessa ja tekee tiivistä yhteistyötä tehtaiden työntekijöiden kanssa. Tehdas on osoittautunut yritykselle hyväksi yhteistyökumppaniksi. Se on hyvin hoidettu, sopivan kokoinen ja tehtaan omistaja työllistää opiskelijoita. Suurin harmi on kaukainen matka Nepaliin, mutta kashmir-raaka-aine tulee joka tapauksessa kaukaa Kiinasta, ja tällöin raaka-aine tekee välilaskun Nepalissa ennen kuin se saapuu Suomeen. Arela kokee mielekkääksi tukea kyseistä tehdasta, sillä se on ollut heille hyvä yhteistyökumppani.

Puuvillatuotteet on tehty Latviassa ja Turkissa, joissa Arelalla on myös hyvät suhteet tehtaisiin. Yrityksen toimitusjohtajan mies on tekstiiliagentti, jolla on hyvät suhteet eurooppalaisiin tekstiilitehtaisiin. Yritys kokee näin olevansa hyvin varma siitä, että tehtaot toimivat eettisesti. On tiedossa, missä tuotteet tehdään ja ketkä ne tekevät, jolloin yritys voi olla luottavaisin mielin asian suhteen. Arela mainitsee, ettei tietenkään ikinä voi olla täysin varma tehtaiden toiminnasta, mutta brändi kokee suhteen olevan välitön ja loppupeleissä on vain luotettava. ”Vaatealan yritysten tulee toimia oman arvion varassa tällaisissa asioissa”, kommentoi haastateltava.

Vero Modan tuotteet valmistetaan hyvissä oloissa tehtaissa Euroopassa ja Kaukoidässä. Tehtailla ei käytetä lapsityövoimaa ja työntekijöillä on inhimilliset ja hyvät työolot. Haastateltava mainitsi, että Bestseller-ketju valvoo tehtaita ja varmistaa kaiken olevan kunnossa. Brändin ekologisempi Aware-mallisto valmistetaan pääosin Turkissa. Haastateltavan käsityksen mukaan muu mallisto on myös valmistettu samassa tehtaassa kuin Aware-mallisto.

Halla&Halla suunnittelee itse tuotteet Suomessa ja tuotanto tapahtuu Balilla Indonesiassa yhteistyötehtaalla. Yritys pystyy tekemään tiivistä yhteistyötä tehtaan kanssa, sillä yrityksen perustajat asuvat Balilla osan vuodesta.

Suurin osa Espritin vaatteista valmistetaan Aasiassa ja Turkissa sijaitsevissa tehtaissa. Brändi on saanut todella paljon sertifikaatteja, eli kuluttajan on helppo varmistua siitä, että tuotteet on valmistettu kestävästi. Yritys myös tukee julkista sertifikaattijärjestelmää nimeltä ”*Living wage*”, jonka tarkoituksena on mahdollistaa tehdastyöläisille elämiseen riittävä palkka. Haastateltavat mainitsivat tehdastoiminnan olevan eri alihankkijoiden päässä.

R-Collectionin tuotteet suunnitellaan, kaavoitetaan ja leikataan Suomessa Kajaanin tehtaalla. Tuotteet valmistetaan joko Suomen tehtaalla tai Virossa sijaitsevissa tehtaissa. Kankaat tulevat pääosin Euroopasta, kuten Italiasta, Portugalista, Turkista ja Aasiasta. College- ja trikookankaat tehdään Suomessa Orivedellä. Silkki tulee Turkista, pieneltä perheyritykseltä, joka on erikoistunut silkkituotteisiin. Tämän talven, ensi kevään ja kesän

merinovillatuotteet tulevat Liettuasta, mutta ensi syksystä lähtien villatuotteet tullaan valmistamaan kokonaan Suomessa. Yritys on pitkään etsinyt laatuvaatimuksiltaan sopivaa villantuottajaa ja on vihdoin löytänyt sellaisen. Kiinassa yrityksellä on pidempiaikainen yhteistyökumppani, jonka tehtaalta on tullut tähän asti osa asusteista, villapaidoista ja untuvatutuotteista.

Lindex valmistaa tuotteensa Turkissa, Kiinassa, Kambodzhassa, Myanmarissa, Intiassa, Bangladeshissa, Pakistanissa, Italiassa, Ruotsissa ja Sri Lankalla. Kankaat tulevat Bangladeshista ja Turkista.

5.3 Materiaalit

Arelan päämateriaalit ovat puuvilla ja kashmir. Puuvilla ei ole luomupuuvillaa, sillä usein luomupuuvillassa on vain pieni prosentti luomua, eikä se ole niin kestävää kuin tavallinen puuvilla. Brändin käyttämä puuvilla on laadultaan erinomaista: se kestää käyttöä ja puolet vähemmän pesuja kuin muut puuvillat, joita he ovat kokeilleet. Toinen päämateriaali kashmir ei materiaalina vaadi paljon käsittelyä eikä kemikaaleja. Kashmirin tuotannon värjäyksessä käytetään kemikaaleja, mutta Arela käyttää osassa tuotteista värjäämätöntä kashmiria, jossa ei ole kemikaaleja.

Vero Modan materiaalit ovat luontoystävällisiä ja suurin osa tuotteista on valmistettu kierrätysmateriaaleista. Yritys käyttää lyocelliä, joka on valmistettu eukalyptuspuusta, ja polyesteriä, joka on valmistettu kierrätetyistä muovipulloista. Tuotteiden raaka-aineista vähintään puolet on kierrätettyä materiaalia.

Halla&Halla pyrkii edistämään materiaalivalinnoillaan sekä kaikella materiaalin hyödyntämisellä kiertotaloutta. Kankaat valmistetaan kiertotalousperiaatteiden mukaisesti ja brändi pyrkii käyttämään koko materiaalin. Tästä esimerkkinä toimivat kankaan leikkuujätepalloista valmistettavat hiuslenkkejä.

Espritin uudet farkkumallistot on valmistettu luomupuuvillasta tai kierrätysmateriaalista. Luomupuuvillan tuotanto on hidasta, joten yritys on tehnyt sen toimittajien kanssa sopimuksen, jossa yritys veloitetaan ostamaan toimittajilta puuvillaeränsä. Yritys lahjoittaa hyväntekeväisyyteen kaikki hävikkituotteet, joita ei voida korjata. Yrityksellä on tällä hetkellä myynnissä sadetakki, jonka materiaali on tehty merestä kerätystä muovista. Yrityksen untuva ja nahka on ainoastaan otettu ruokateollisuuden ylijäämästä, eli eläintä ei ole tapettu vain sen nahan tai untuvan takia. Turkista ei käytetä ollenkaan ja villantuotannossa mulesing-käytäntö on brändille ”ehdoton ei”. Yritys pyrkii hyödyntämään kaikki uudet mahdollisuudet tuottaa vaatteita eettisemmin.

R-Collection käyttää materiaaleina ainoastaan luonnonmateriaaleja, kuten puuvillaa, villaa, silkkiä ja pellavaa. Luonnonmateriaalit ovat maatuivia, eivätkä kuormita tekokuitujen tavoin ympäristöä. Villantuotannossa lampaille ei ole tehty mulesing-toimintoa. Brändille on tärkeää, että kangas on pesun- ja käytönkestävä, ja että se hyvin huollettuna kestää vuosia. Yritys pakkaa liikkeestä ostetut tuotteet paperikasseihin ja suosii lahjapaukkauksissa paperimateriaalia. Yrityksen tuotanto on lähellä, joten materiaaleja tai tuotteita ei tarvitse kuljettaa kaukaa tai kauas. Jotkin brändin tuotteet on valmistettu kierrätyspuuvillasta.

Yli puolet Lindexin valikoimasta on valmistettu kestävästä kehitystä tukevista materiaaleista, ja tavoitteena on nostaa luku 80 prosenttiin vuoteen 2020 mennessä. Aito turkis on kokonaan kielletty ja nahka tulee peräisin ruokateollisuudesta. Untuva ja sulat tulevat myös ruokateollisuudesta, eli eläviltä eläimiltä ei nypitä karvaa, eikä brändi käytä uhanalaisten tai luonnossa elävien lintujen sulkia. Yritys ei myöskään hyväksy mulesing-toimenpidettä lampaille eikä testaa tuotteitaan eläimillä.

5.4 Tulevaisuus

Arela tarjoaa hoitopalvelua asiakkaille Helsingin kivijalkaliikkeessä, mutta toiveena olisi tarjota palvelua myös jälleenmyyjille ja verkkokaupassa. ”Tulevaisuudessa pyrimme pitämään materiaaleja silmällä, kehittämään palveluita ja kehittämään vaatteiden ja raaka-aineen kierrätystä” kommentoi haastateltava. Yritys pyrkii selvittämään, miten he voisivat tulevaisuudessa korvata puuvillan muilla kuiduilla. Muita kuituja on jo kehitetty, mutta ne eivät ole olleet käyttömukavuudeltaan ja saatavuudeltaan sellaisia, jotka brändi voisi ottaa tuotantoon.

Vero Moda haluaa tulevaisuudessa panostaa ekologisiin tuotteisiin. Aware-mallistoa pyritään laajentamaan ja tuomaan enemmän ihmisten tietoisuuteen. Muu mallisto jää Aware-malliston rinnalle, mutta yritys pyrkii käyttämään mahdollisimman ekologisia materiaaleja. Aware-mallisto on ekologisempi kuin muu Vero Modan mallisto.

Halla&Halla on vielä nuori yritys, jolla on paljon tavoitteita kasvaa kaikessa liiketoiminnassaan, mukanaan eettiset arvot. Yritys tekee jatkuvasti töitä löytääkseen entistä parempia ratkaisuja toimintatavoilleen. Haastateltavat tiedostavat, että eettisintä olisi pystyä valmistamaan tuotteet mahdollisimman lähellä Suomea, sillä suurin markkina-alue on vielä tällä hetkellä Suomessa. Tämä ei ole tällä hetkellä mahdollista tuotanto-aikataulullisesti eikä laadullisesti, eikä myöskään taloudellisesti. Halla&Halla tähtää kuitenkin vahvemmin ulkomaille.

Espritin kokoaikainen prosessi on pyrkii toimimaan eettisemmin ja vastuullisemmin. Yritys pyrkii käyttämään enemmän kierrätettyä puuvillaa tulevaisuudessa.

R-Collectionin tavoite on toimia entistä eettisemmin ja vastuullisemmin tulevaisuudessa. Se haluaa myös panostaa entistä enemmän läpinäkyvyyteen ja selvittämään todella tarkasti materiaalien alkuperät, kuten minkälaisissa olosuhteissa villaa tuottavat lampaat ovat eläneet. Brändillä on tällä hetkellä testissä erilaisia kierrätysmateriaaleista valmistettuja kankaita, jotka he voisivat tulevaisuudessa ottaa käyttöön.

Lindex haluaa olla yritys, joka ylittää perinteiset tavat tehdä kauppaa ja pyrkii ajamaan muutoksia. Brändi pyrkii olemaan innovatiivisempi, läpinäkyvämpi ja tekemään työtä, jolla on positiivinen vaikutus.

6 Johtopäätökset

Opinnäytetyön tavoitteena oli tutkia, kuinka vaatealan yritykset toteuttavat eettisyyttä ja vastuullisuutta, millaisia toimintatapoja yrityksillä on eettisyyden ja vastuullisuuden edistämiseksi ja kuinka eettisyys ja vastuullisuus näkyvät toimialalla. Tutkimuksen mukaan vaatealan yritykset pyrkivät eettisempään ja vastuullisempaan vaateteollisuuteen, sillä nykypäivänä alan yritykset joutuvat olemaan läpinäkyviä toimintatavoissaan. Suurin osa yrityksistä tuottaa vaatteensa halpatyömaissa, sillä se on yritykselle taloudellisesti kannattavampaa. Vastuullinen ajattelumalli ja halpatyömaissa teetetyt tuotteet eivät kuitenkaan aina kulje käsi kädessä, sillä halpatyömaiden lait eivät kaikki toteuta vastuullisuuden mallia. Niin kauan kuin maailmassa on korruptiota, on mahdotonta selvittää, kuinka vaateteollisuus todellisuudessa toteuttaa vastuullisuutta ja eettisyyttä. Yritykset yrittävät, mutta vaikka he saisivat sertifikaatteja tai olisivat erilaisissa järjestöissä mukana luomassa parempaa sosiaalista turvaa, on totuus häilyvää.

Vaatemerkkien tulee luottaa tehtaisiin, joissa tuotteet valmistetaan, sillä heidän on pakko jatkaa tuotantoa. Tehdastoiminta on kuitenkin usein eri alihankkijoiden päässä ja tällöin toiminnan luotettavuutta on vaikea arvioida. Kuten tutkimuksessani ilmeni tehtaiden työntekijöiden hyvinvointi, niin terveydellinen kuin taloudellinen, kulkee oravanpyörää, sillä palkkatason nousulla on oma hintansa. Haastateltavat mainitsivat luottavansa tehtaiden valvontaan, mutta Ylen tekemän tutkimuksen mukaan valvontaa ei voida pitää luotettavana, sillä tarkastuksista tiedetään aina etukäteen. (Tolsa 2015) Tarkastuksien tietämisestä etukäteen ei voida olla varmoja käyttääkö tehtaas esimerkiksi lapsityövoimaa.

Lindex mainitsi haastattelussa tekevänsä yhteistyötä BISC-vastuujärjestelmän kanssa parantaakseen työntekijöiden työoloja. Ylen tekemän tutkimuksen mukaan BISC-vastuujärjestelmän tarkastuksista ei kuitenkaan ole hyötyä, sillä järjestö oli tehnyt tarkastuksia Rana Plazan vaatetehtaaseen juuri ennen sen romahtamista. (Tolsa 2015) Lindex mainitsi myös pitävänsä kestävästä kehityksestä erittäin tärkeänä kaikissa prosessin vaiheissa, mutta Swedwatchin uutisoima höyrykattilaräjähdyksen osoittaa, etteivät brändin toimintatavat ole kestävästä kehityksestä mukaisia.

Tutkimuksen mukaan mitä pienempi yritys, sitä paremmin se pystyy keskittymään kestävästä kehityksestä, sillä tuotteiden määrä on pienempi kuin suurilla yrityksillä. Arela, HalexHalla ja R-Collection käyttävät vain luonnon -tai kierrätettyä materiaalia. Esprit, Vero Moda ja Lindex pyrkivät sanojensa mukaan käyttämään hyviä materiaaleja, mutta heidän mallistoistaan kuitenkin löytyy esimerkiksi polyesteriä ja akryyliä, jotka on valmistettu muovista. Näitä halpoja muovimateriaaleja onkin usein erityisesti trendivaatteissa ja näitä valmistetaan kovalla tahdilla, sillä trendit muuttuvat nopeasti. Suurien yritysten on pakko

seurata trendejä, jotta ne menestyvät. Suurimpia vaatealan yrityksiä ei siis voi pitää millään tavalla eettisenä tai vastuullisena. Ne ovatkin usein luoneet muiden mallistojensa ohelle ekologisemman malliston, kuitenkin muuttamatta jo voimassa olevia toimintatapojaan. Tästä esimerkkinä toimii Vero Modan Aware-mallisto.

R-Collection mainitsi, etteivät he hyväksy mulesing-toimintatapaa lampaille, mutta tulevaisuuden suunnitelmakseen yritys kuitenkin mainitsee haluavansa olla tietoisempi lampaiden elinolosuhteista. Vaikka lampaille ei tehtäisi mulesing-toimintaa, ne saattaisivat brändin tietämättä elää elämänsä tuskaisissa olosuhteissa. R-Collection ei varmasti ole ainoa brändi joka elää tämän tyyppisen epäkohdan kanssa. On kuitenkin parempi, että joitakin toimintatapoja muutetaan eettisemmäksi ja vastuullisemmaksi, kuin ei muutettaisi ollenkaan.

Kaikki haastateltavat yritykset pyrkivät vastuullisempaan ja eettisempään vaateteollisuuteen, mikä on askel parempaan. Muutokset ovat hitaita ja niitä on jo tehty lyhyenkin ajan sisällä. Tämä osoittaakin ikäväksi sen ajattelutavan, että muutoksia kyllä toteutetaan, mutta vasta kun jotakin katastrofaalista tapahtuu. Ajattelutavaksi tulisi muodostaa enemmänkin se, miten katastrofeja voidaan ennalta ehkäistä.

En ollut aikaisemmin kuullut Vero Modan Aware-mallistosta tai tiennyt Espritin ja Lindexin ajattelevan paljon kestävästä kehityksestä. Positiivisena yllätyksenä oli R-Collectionin tuotanto myös Suomessa. HallaxHalla on selkeästi yrityksistä kestävä kehitys edelläkävijä ja se onkin heille helppoa yrityksen ollessa pieni. Arela oli myös positiivinen yllätys kestävä kehityksen suunnannäyttäjänä.

Haastattelussa moni yritys mainitsi mainostavansa vastuullisuutta ja eettisyyttä liian vähän, sillä osalle se on itseisarvo. Yrityksien tulisikin mainostaa näitä enemmän, sillä tällöin heräisi varmasti kuluttajien laajempi kiinnostus aiheeseen. Ongelmana onkin vähäinen tietoisuus.

Kaiken kaikkiaan vaateteollisuutta ei voida pitää eettisenä ja vastuullisena alana, sillä kuten jo mainittu, se on toiseksi saastuttavin ala maailmassa. Ihmiset tarvitsevat vaatteita ja tulevat aina tarvitsemaan, joten vaatealan yrityksiä tulisi ottaa tästä enemmän vastuuta. Asia on vaikea ja vaikeasti ratkaistavissa, sillä trendien jatkuva muuttuminen ei varmasti tule ikinä loppumaan.

Suurin teko ympäristölle olisi vähentää vaatteiden tuotantoa, keskittyä materiaaleihin ja ympäristön kulutukseen. Suurin teko ihmisyydelle olisi muuttaa lakeja niin, että ne olisivat

ihmisille elämisen kannalta parhaat mahdolliset. Muutoksia on jo tapahtunut, mutta ne eivät vielä vastaa elämisen arvoista elämää kaikkien näkökulmasta.

7 Arviointi

Tässä luvussa arvioidaan tutkimuksen luotettavuutta ja opinnäytetyö prosessin onnistuneisuutta.

7.1 Tutkimuksen luotettavuus

Opinnäytetyö on tehty laadullista tutkimusmenetelmää käyttäen ja sopivimmaksi aineistonkeruumenetelmäksi valikoitui haastattelu muoto. Laadullisen tutkimuksen yleisimmät aineistonkeruumenetelmät ovat haastattelu, havainnointi kysely ja erilaisiin dokumentteihin perustuva tieto. Haastattelun etu on ennen kaikkea joustavuus. Haastattelijalla on etu mahdollisuus toistaa kysymys, selventää ilmausten sanamuotoja, oikaista väärinkäsityksiä ja käydä keskustelua tiedonantajan kanssa. Joustavaa haastattelussa on myös se, että kysymykset voidaan esittää siinä järjestyksessä kuin tutkija katsoo aiheelliseksi (Tuomi & Sarajärvi, 75).

Laadullisen tutkimuksen luotettavuutta kohentaa tutkijan tarkka selostus kaikista tutkimuksen toteuttamisen vaiheista. Laadullisessa aineiston analyysissä on keskeistä luokittelujen tekeminen. Lukijalle on hyvä kertoa luokittelun syntymisen alkujuuret ja luokitteluiden perusteet (Hirsjärvi, Remes, & Sajavaara 2009, 232).

Sain tutkimuskysymykseeni vastauksia haastattelujen perusteella. Nauhoitin kaikki haastattelut, jottei haastattelun jälkeen päässyt käymään virheellistä tulkintaa. Pidän tutkimusta luotettavana, sillä haastattelin kyseisiä henkilöitä itse ja haastattelun aikana saatuja vastauksia pystyttiin tarkentamaan haastattelun aikana.

Tutkimuksen luotettavuutta heikentää se, ettei minulla ollut resursseja haastatella kaikkien yritysten vastuhenkilöitä, sillä heistä monet asuvat ulkomailla. Luotettavuutta heikentää myös tutkimuksen aihe, sillä se on joillekin yrityksille vaikea ja henkilökohtainen.

Henkilökohtaisen haastattelun haitta on haastattelijan mahdollinen vaikutus vastauksiin. Haastatteluissa pyrin olemaan puolueeton, eli en antanut omien arvojen, asenteen tai mielipiteiden vaikuttaa haastatteluihin.

7.2 Teorian hyödyllisyys

Teoria on hyödyllinen sillä vaateteollisuuden eettisyys ja vastuullisuus ovat ajankohtaisia aiheita. Viime vuosina on vaatealan epäeettisyys tullut esiin uutisten kautta. Opinnäytetyön avulla saavat niin vaatemerkit, kuin kuluttajat tietoa alan eettisyydestä ja vastuullisuu-

desta. Vaateliikkeiden myyjät tai myymäläpäälliköt eivät usein osaa kertoa vaatteiden eettisyydestä ja vastuullisuudesta. Suurien vaateliikkeiden myyjä onkin usein kielletty kertomasta yrityksen toimintatavoista, sillä aihe on yrityksille arka.

Opinnäytetyö antaa vaatteiden kuluttajalle aihetta pohtia omaa ostokäyttäytymistään vaateostoksilla. Mikäli kuluttajat alkaisivat vaatia suurempaa läpinäkyvyyttä ja toimintatapojen parantamista, painostaisi se vaatealan yrityksiä muuttamaan toimintaansa. Mikäli yritykset muuttaisivat toimintatapojaan ja vaatisivat vaatetehtaiden toimintaan muutosta, uudistaisi se mahdollisesti myös maiden lakeja.

7.3 Prosessin onnistuneisuus

Mielestäni tutkimukseni onnistui hyvin. Sain kerättyä onnistuneesti kansainvälistä ja ajankohtaista teoriaa opinnäytetyöni teemoihin. Haastattelut onnistuivat loppujen lopuksi hyvin, vaikka olinkin joulun aikaan liikkeellä, jolloin kaikilla on kiire. Olisin halunnut vielä muutamia eri brändejä haastateltaviksi, mutta he eivät suostuneet. Olen kuitenkin iloinen, että sain järjestettyä kyseiset haastattelut, vaikka aluksi hieman mietitytti brändien suostumus. Onnistuin mielestäni aikataulullisesti, eli opinnäytetyöni eri osat valmistuivat sovittussa ajassa.

Opinnäytetyöni prosessi oli todella antoisa itselleni. Olen erittäin kiinnostunut aiheesta, minkä takia tutkimusta oli mielekästä toteuttaa. Koen vahvasti olevani tietoisempi aiheesta ja koko tutkimusprosessi oli oman ammatillisen kehittymiseni kannalta tärkeä. Lisäksi koen työni olevan tärkeä, sillä se on ajankohtainen ja koskettaa meitä jokaista.

Lähteet

AP News 2017. Zara clothes in Istanbul tagged to highlight labor dispute. Luettavissa: <https://apnews.com/e41d4976b67f4616be772b118a9cb947/Unpaid-Turkish-clothes-makers-tag-Zara-items-to-seek-help>. Luettu: 22.10.2017.

BBC News. Bangladesh factory collapse toll passes 1,000 2013. Luettavissa: <http://www.bbc.com/news/world-asia-22476774>. Luettu: 27.10.2017.

Eskola, J. & Suoranta, J. 2001. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Tampere.

Fellman, S & Kasanen, P. 1992. Kestävä kehitys ja teollisuuden taloudellinen ohjaus: elintarviketeollisuus ja tekstiili- ja vaateollisuus esimerkkeinä. Ympäristöministeriö.

Filippa K second hand. Sälj hos oss. Luettavissa: <http://www.filippaksecondhand.se/salj-hos-oss-2/>. Luettu: 24.1.2018.

Foundation for economic education 1956. Social and financial responsibility. Luettavissa: <https://fee.org/articles/social-and-financial-responsibility/>. Luettu: 3.1.2017.

Gelles, D 2015. The New York Times. Social responsibility that ribs right off. Luettavissa: <https://www.nytimes.com/2015/10/18/business/energy-environment/social-responsibility-that-rubs-right-off.html>. Luettu: 3.1.2017.

GRI 2010. MTR Corporation shares its sustainability reportin story. Luettavissa: <https://www.globalreporting.org/information/news-and-press-center/Pages/MTR-Corporation-shares-its-sustainability-reporting-story.aspx>. Luettu: 3.1.2018.

Gardetti, M. & Torres, A. 2015. Sustainable Luxury. Greenleaf Publishing Limited. United States.

Haaga-Helia ammattikorkeakoulu 2018. Johdon assistenttityön ja kielten koulutusohjelma. Intranet. Opinnäytetyö ja menetelmät tutuksi. Luettu: 3.3.2018.

Harmaala, M. & Jallinoja, N. 2012. Yritysvastuu ja menestyvä liiketoiminta. Sanoma Pro Oy. Helsinki.

Helsingin uutiset 2016. Pelastuuko maailma, jos et osta Aasiassa tehtyjä vaatteita? Ei, sanoo asiantuntija. Luettavissa: <http://www.helsingin uutiset.fi/artikkeli/359105-pelastuuko-maailma-jos-et-osta-aasiassa-tehtyja-vaatteita-ei-sanoo-asiantuntija>. Luettu: 5.10.2017

Heikkilä, P 2015. Kauppalehti. Lapsityövoiman käyttöä vaikea valvoa. Luettavissa: <https://www.kauppalehti.fi/uutiset/lapsityovoiman-kayttoa-vaikea-valvoa/vrwpLBgb>. Luettu: 18.11.2017

Heiskanen, H 2017. Yle. Tanskan TV2: H&M ja muut vaateyhtiöt polttavat tonneittain uusia vaatteita - ”Tekopyhyttä”, sivaltaa tutkija. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-9884247>. Luettu 27.10.2017

Heikkilä, T. 2014. Tilastollinen tutkimus. Edita. Helsinki.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2009. Tutki ja kirjoita. Kariston Kirjapaino Oy. Hämeenlinna

Ilta-lehti 2008. Mitä tapahtuu Zalandon myymättömille vaatteille? Huippumerkiltä taviksia-kin miellyttävä ratkaisu. Luettavissa: http://www.iltalehti.fi/muoti/201801292200705170_mu.shtml. Luettu: 31.1.2018.

International Labour Organization 2017. Child labour. Luettavissa: <http://www.ilo.org/global/topics/child-labour/lang--de/index.htm>. Luettu: 26.10.2017.

Investopedia. Corporate social responsibility. Luettavissa: <https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp>. Luettu: 3.1.2018.

Joutsenvirta, M, Halme, M, Jalas, M & Mäkinen, J. 2011. Vastuullinen liiketoiminta. Oy Yliopistokustannus, HYY Yhtymä. Tallinna.

Juutinen, S. & Steiner, M-L. 2010. Strateginen yritys vastuu. WSOYpro. Helsinki

Kataja-Lian, M 2013. Yle. Bangladeshin tehdasromahduksen uhrien etsintä päättyi - kuolleita yli 1100. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-6639285>. Luettu: 27.10.2017.

Kemi. Farliga kemiska ämnen i textil – förslag till riskhanterande åtgärder. Luettavissa: <https://www.kemi.se/global/rapporter/2015/rapport-9-15-farliga-kemiska-amnen-i-textil.pdf>. Luettu: 11.4.2018.

Ketola, T. 2005. Vastuullinen liiketoiminta: Sanoista teoiksi. Edita Publishing Oy

Lehti, A 2012. Vihreä lanka. Pakko ajaa innovaatioihin: ”Kun lainsäädäntö kiristyy, on pakko keksiä uutta”. Luettavissa: <https://www.vihrealanka.fi/uutiset/pakko-ajaa-innovaatioihin-%E2%80%9Dkun-lains%C3%A4%C3%A4d%C3%A4nt%C3%B6-kiristyy-on-pakko-keksi%C3%A4-uutta%E2%80%9D>. Luettu: 3.1.2018.

Locke, S 2017. ABC News. Mulesing drives Italian wool processors to buy wool from other countries due to animal welfare issues. Luettavissa: <http://www.abc.net.au/news/rural/2017-08-09/italian-buyers-frustrated-by-ongoing-mulesed-wool-problem/8744944>. Luettu: 10.11.2017.

Logan, T & Davis, J 2017. ABC News. ”Prime lambs should not be mulesed” says Australia’s peak sheep meat body. Luettavissa: <http://www.abc.net.au/news/rural/2017-09-28/lambs-for-slaughter-should-not-be-mulesed-says-sca/8996480>. Luettu 10.11.2017.

Maaranen, E 2016. Ilta sanomat. Kaatopaikalle ei saa viedä enää tekstiilijätettä - tätä uusi laki merkitsee tekstiilikuluttajalle. Luettavissa: <https://www.is.fi/asuminen/art-2000001112411.html>. Luettu: 20.10.2017.

Markkinointi ja mainonta 2014. Neste tekee fazerin kanssa munkkitempun. Luettavissa: <http://www.marmai.fi/uutiset/neste-tekee-fazerin-kanssa-munkkitempun-6643401>. Luettu: 20.10.2017

Martinko, K 2014. Treehugger. Fast fashion will never be sustainable, no matter what companies say. Luettu: <https://www.treehugger.com/sustainable-fashion/fast-fashion-will-never-be-sustainable-no-matter-what-companies-say.html>. Luettu: 22.10.2017

MTV 2013. Angoratuotteita vedetty useista myymäläistä kohuvideon takia. Luettavissa: <https://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/angoravillaa-vedetty-useista-myymaloista-suomessa-kohuvideon-takia/2419856#gs.ErkBgD0>. Luettu: 15.11.2017.

MTV 2008. Lampaista rääkätään merinovillan tuotannossa. Luettavissa: <https://www.mtv.fi/uutiset/kotimaa/artikkeli/lampaista-raakataan-merinovillan-tuotannossa/1953256#gs.7K29mL8>. Luettu: 10.11.2017.

Niin Mua. Luettavissa: <https://niinmua.com/myy-vaatteesi-meille/>. Luettu: 24.1.2018.

Niskakangas, T 2015. Helsingin Sanomat. Järjestö syyttää: Lapset tekevät H&M:n vaatteita. Luettavissa: <https://www.hs.fi/talous/art-2000002807966.html>. Luettu: 29.10.2017.

Nurmi, A. 30.8.2017. Kierrätys ei pelasta maailmaa. Vihreät vaatteet. Luettavissa: <http://www.vihreatvaatteet.com/kierratys-ei-pelasta-maailmaa/>. Luettu: 1.11.2017.

Puhtaat vaatteet. Lapsityövoima. Luettavissa: <http://www.puhtaatvaatteet.fi/vaatetusteollisuudesta/lapsityovoima/>. Luettu: 26.10.2017.

Puukka, P 2016. Yle. Kaikkien aikojen alennusmyynti. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-8540616>. Luettu: 22.10.2017

Reilu kauppa. Lapsityövoima. Luettavissa: <http://www.kaapeli.fi/reilukauppa/lapset.html#1>. Luettu: 17.11.2017.

Rohweder, L. 2004. Yritysvastuu - kestävä kehitys organisaatiossa. WSOY. Porvoo.

Suomen YK-liitto. Yritysten yhteiskuntavastuu. Luettavissa: <http://www.ykliitto.fi/yk70v/taloudellinen/yritysten-yhteiskuntavastuu>. Luettu: 5.1.2018

Swedwatch 2017. Krav på ökad säkerhet efter fabriks explosion i Bangladesh. Luettavissa: <http://www.swedwatch.org/publikation/artikel/krav-pa-okad-sakerhet-efter-fabriks-explosion-bangladesh/>. Luettu: 26.10.2017

Sweeny, G 2015. Alternet. It's the second dirtiest thing in the world - and you're wearing it. Luettavissa: <https://www.alternet.org/environment/its-second-dirtiest-thing-world-and-youre-wearing-it>. Luettu: 22.10.2017.

Sween, G 2015. Ecowatch. Fast fashion is the second dirtiest industry in the world, next to big oil. Luettavissa: <https://www.ecowatch.com/fast-fashion-is-the-second-dirtiest-industry-in-the-world-next-to-big--1882083445.html>. Luettu: 23.10.2017

Talous Elämä 2011. Sosiaalinen vastuu on arjen tekoja. Luettavissa: <https://www.talouselama.fi/uutiset/sosiaalinen-vastuu-on-arjen-tekoja/c0f3edab-86dc-36db-afe3-7d12c1851c13>. Luettu: 7.1.2018.

The Guardian. Sea salt around the world is contaminated by plastic, studies show. Luettavissa: <https://www.theguardian.com/environment/2017/sep/08/sea-salt-around-world-contaminated-by-plastic-studies>. Luettu: 7.1.2018.

Toivola, T 2014. Uusimaa. Kenellä on vastuu vaatteiden eettisyydestä? Luettavissa: <http://www.uusimaa.fi/artikkeli/238141-kenella-on-vastuu-vaatteiden-eettisyydesta>. Luettu: 15.11.2017.

Tolsa, M 2015. Yle. Entinen halpavaateompelija: ”En jaksakaan uskoa tehdastarkastuksiin”. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-7957653>. Luettu: 22.10.2017.

Tuomi, J & Sarajärvi, A 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällön analyysi. Gummerus kirjapaino. Jyväskylä.

Unicef. Lapsityö. Luettavissa: <https://www.unicef.fi/unicef/tyomme-paakohteet/suojelu/lapsityo/> Luettu: 4.11.2017

Vuolteenaho, S 2016. Yle. Lasityövoiman käyttö rehoittaa Bangladeshissä - jopa yli 60 tunnin työviikkoja. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-9340145>. Luettu: 26.10.2017.

Viñas, M 2017. Nasa. Sea ice extent sinks to record lows at both poles. Luettavissa: <https://www.nasa.gov/feature/goddard/2017/sea-ice-extent-sinks-to-record-lows-at-both-poles>. Luettu: 5.1.2018.

Virtuaali ammattikoulu. Yleistä. Luettavissa: <http://www2.amk.fi/digma.fi/www.amk.fi/opintojaksot/030507/1086702266491/1146637794621/1146638150975/1146638503653.html> Luettu: 10.11.2017.

Väliaho, T & Kempas, K 2017. Helsingin Sanomat. Monet vaatealan yritykset syyllistyvät viherpesuun, sanoo suomalaisprofessori - Tanskan TV2: H&M polttaa 12 000 kiloa käyttökelpoisia vaatteita vuodessa, vaikka yritys vannoo kierrätyksen nimeen. Luettavissa: <https://www.hs.fi/talous/art-2000005409815.html>. Luettu: 27.10.2017.

Yle 2017. Puuvilla loppuu - vaateteollisuuden on nyt pakko keksiä vaihtoehtoja tilalle. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-9875690>. Luettu: 2.11.2017

Yle 2017. Ranalazan hikipajan omistajalle kolmen vuoden vankilatuomio. Luettavissa: <https://yle.fi/uutiset/3-9803090>. Luettu: 20.10.2017.

Yle 2010. Suomalaisen vaatteita tehdään nälkäpalkalla. Luettavissa: <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2010/10/21/suomalaisen-vaatteita-tehdaan-nalkapalkalla>. Luettu: 5.10.2017

WWF 2013. Maapallo elää keskiviikosta lähtien velaksi. Luettavissa: <https://wwf.fi/wwf-suomi/viestinta/uutiset-ja-tiedotteet/Maapallo-elaa-keskiviikosta-lahtien-velaksi-1826.a>.
Luettu: 5.1.2018.

WWF 2006, 7. Stern Review: The economics of climate change. Executive summary.
Luettavissa: http://www.wwf.se/source.php/1169157/Stern%20Report_Exec%20Summary.pdf. Luettu: 7.1.2018.